

**О. Горбач, *Українське арго*, Львів: Інститут ім.
Крип'якевича НАН України, 2006, 636 ст.**

Марія Грація Бартоліні (Мілан)

Монументальна праця О. Горбача, що присвячена арго в Україні та пропонується читачеві тільки зараз у ґрунтовному критичному виданні, являє собою підсумок дослідження, що тривало усе життя вченого. Як розповідає у післямові А. Г. Горбач, удова видатного славіста, це дослідження було започатковане у Львові, де вчений, ще юнаком, зацікавився жаргоном, поширеним серед студентів, а потім було продовжене після виїзду у еміграцію 1947 року до Мюнхена. Критерії, якими керувався вчений під час вибору та упорядкування величезної кількості матеріалу, що вперше зазнав хрестоматійного видання, описані самим Горбачем у передмові до книжки: багато місця присвячено етимологічному аналізу жаргонних виразів та слів, у той час як проблему функціонування жаргону як мови у контексті стандартної мови висвітлено оглядово, частково через унеможливлений доступ до матеріалів з архівів радянської України.

У першому розділі, *Джерела до вивчення українського арго*, розглянуто етнографічні, лінгвістичні та літературні джерела - періоду 1870-1950 років -, у яких документовано різні типи жаргону. До кожного з типів укладено відповідний словник, без якого швидкий та зручний доступ до матеріалів розпорошених по рідкісних книжках, був би неможливим. Огляд категорії "професійного" жаргону містить, поміж іншим, аналіз праць К. Вікторіна (1886) з мови *лірників* Тернопільщини [*дідівська (либійська) мова*]; В. Боржовського про *лірників* східного Поділля; Ф. Ніколайчука (1890) про *шаповалів* (кожум'як) Чернігова, мова яких містить чимало термінів з мови *лірників*; і, нарешті, аналіз праці Студинського (1894) про *лірників* Галичини.

Огляд жаргону кримінального середовища та в'язнів, який менше прив'язаний до місцевого контексту, ніж жаргони професійні, містить реєстр праць, серед яких знаходимо *Записки из мёртвого дома* (1861-62) Ф. Достоевського; дослідження С. Макс мова (1871) з *байкового язика мазуриків* (злочинців) Петербурга; та *Słownyk tomu złodziejskiej* (1896) А. Курки, присвячений мові кримінального середовища у Львові, яка знаходилась під потужним впливом - фонетичним та морфологічним - польської мови.

Першою порівняльною працею стала *Die Geheimsprachen bei den Slaven* (1896) В. Ягіча, що ґрунтується на деяких попередніх дослідженнях.

Щодо праць, написаних у ХХ столітті, зазначені дослідження Б. Ларіна (1931) з західних елементів присутніх у жаргоні російських злочинців, А. Баранникова (1931) про запозичення в ньому з циганських мов, Н. Дмитрієва (1931) — з тюркських; В. Стратена (1931) з виділення в ньому одеських елементів. У праці *Lemberger ukrainische Stadtmundart (Знесіння)* (1934), Я. Рудницький намагався додати діалектологічний опис "мови вулиць" Львова. У повоєнні роки О. Данський (1946) вивчав лексику в'язнів східнослов'янського походження у німецьких концтаборах, а Ю. Тис (1950) та І. Костецький (1950) описали відповідно "вуличну мову" Львова та Одеси.

Із зібрання жаргонних та вульгарних слів та виразів, поширених між в'язнями та студентами Одеси, Харкова, Полтави, Дніпропетровська, Чернігова, Ужгорода, Хусту, Тячева (карпатський регіон), Чернівців (Буковина), Львова, Дрогобича, Тернополя, Станіславова і Коломиї, укладено невеликий словник, над яким Горбач працював у Мюнхені протягом 1949-1950 років, користуючись порадами мовних експертів з емігрантського середовища.

Другий розділ, *Назва арго*, оглядає термінологічну полеміку навколо визначення "мовного реєстру вживаного тільки обмеженим колом осіб". У праці *Die Geheimsprachen bei den Slaven* (1896) В. Ягіч говорить про "таємну мову"; цієї точки зору, сфокусованої на "таємності", якої дотримується і сам Горбач, дотримуються також вчені російські (П. Тіханов), українські (К. Студинський, В. Гнатюк) та радянські (В. Жирмунський, Б. Ларін, В. Стратен). Інші, як і К. Студинський, говорять про штучну мову [*видумана мова*], в той час як між західними етнологами (Лев -Брюль, Ясперсен) було поширене порівняння з "священними" мовами, які вживали аборигени Океанії. Французький термін *арго* (*argot*) був прийнятий науковою літературою як російсько-радянською (В. Жирмунський, Б. Ларін, В. Стратен), так і українською (Ю. Шерех) як загальний термін для визначення усіх жаргонних мов, а не тільки - на відміну від значення терміну у французькій мові - мовної форми поширеної серед злочинців.

Третій розділ, *Арго й койне*, розгортає перед читачем проблему встановлення чітких меж між мовами: якими саме є відмінності між арготизмами, жаргонними, розмовними, регіональними виразами тощо? *Арго* не є незалежною мовою із власними фонетичною та морфо-синтаксичною системами: це сукупність термінів, що мають підкреслене виразно-емоційне забарвлення та можуть взаємодіяти з термінами, що належать до койне. Коли жаргонний вираз входить до вжитку серед широкого загалу (через "транс-класові" канали розповсюдження, такі як школа або ринок), він може перетворитися на

вираз просторіччя; коли ж він стає "заяложеним", то втрачає власне емоційне забарвлення й перетворюється на розмовний вираз.

Додатковою проблемою у питанні взаємодії жаргону та койне є вплив інших слов'янських мов, поширених на території України, тобто російської та польської. Вікові політично-адміністративні перерозподіли західних земель призвели до значних відмінностей жаргону міст західної України, де вплив польської мови був дуже відчутний, від жаргону України східної, де сильніший був вплив російської. Вплив російської мови помітний також у койне південної України, особливо серед робітників заводів та фабрик.

У четвертому розділі, *Походження арго*, йдеться - навіть якщо й у стислій формі - про функції, що їх виконувало *арго* на протязі свого історичного розвитку. У XIX столітті вчені розглядали мову злочинців як феномен історичний, поява якого була пов'язана з класовим розподілом суспільства, що почався у Середньовіччі із народженням цехів та гільдій; так само радянські вчені підкреслювали класовий характер цієї мови, вбачаючи у ньому "лихо" суспільного ладу, яке мало б зникнути з встановленням егалітарного суспільства. У XX столітті проблема привернула увагу етнологів та соціологів, які, як Ван Геннеп, заперечували, що *арго* може зумовлюватись економічною структурою народу. Вважаючи функцію *арго* суто соціальною та психологічною, як інструмента виокремлення однієї групи осіб поміж іншими, вчені визначили деякі риси подібності з "особливими" мовами племен Океанії, вжиток яких був магічно-сакральним. З часом *арго* не втратило своїх "ексклюзивних" рис, набуваючи ролі "індикатора суспільної належності", особливо з початком індустріалізації та масовим переселенням сільських мешканців до міст. Вища інтенсивність обміну у суспільних стосунках призвела також до ширшого територіального розповсюдження жаргонних виразів, що перетворилися таким чином на розмовні.

П'ятий розділ, *Арго в Україні*, дає стислий огляд досліджень з *арго* у східнослов'янському регіоні, де реєстрація мовного матеріалу почалася у XVIII-XIX століттях, дещо пізніше порівняно із Західною Європою, де перші студії відносяться до XIV ст. Першими за порядком дослідження були професійні жаргони: торговців [офени], кравців, продавців шкір та коней. У XIX та XX ст. розвивається міський жаргон: наприклад, жаргон злодіїв Петербурга (*мазуриків*) та Москви (*жуликів*) впливає дуже помітно на жаргон Києва та Одеси. З другої половини XIX століття починається збір та реєстрація лексики, що вживається у молдовських в'язницях (*şmecherească*), основою якої є так званий єврейсько-німецький Rotwelsch з додатком деяких запозичень із циганської мови. У XX столітті з початком урбанізації та появою пролетаріату росте

цікавість до мови люмпен-пролетаріату, особливо з боку органів контролю. Проте, цікавість росте і серед лінгвістів, що йдуть слідом за французькими (Ф. Мішель, Л. Сенеан) та німецькими (Е. Аве-Лаллеманд, Ф. Клюге) колегами. Після Першої світової війни та революції *арго* розширює власні суспільні кордони; після спаду тридцятих років, коли жаргон вважався явищем застарілого дореволюційного ладу, *арго* знов поширюється завдяки "транс-територіальним" каналам: таборам, в'язницям, заводам, комсомолу, та військовій службі.

Шостий розділ, *Етимологічний аналіз арготизмів*, представляє детальний аналіз автохтонних та іншомовних частин української жаргонної лексики, який супроводжує чимала лінгвістична документація. Таким чином аналізуються українізми (метафори; випадки метонімії, ономапопеї, метатези; діалектизми; власні назви що визначають певну категорію осіб, запозичення з дитячого мовлення; слова утворенні за допомогою префіксів, суфіксів, інфіксів відсутніх у койне; евфемізми; скорочення); вирази церковнослов'янської мови; польської мови: особливо поширені у Львові; русизми; богемізми, що були запозичені під час австрійського правління та чеської окупації на Закарпатті (1919-1939); запозичення з єврейської мови, вплив якої за важливістю не поступається російській; елементи з циганської мови, дуже своєрідні: під час мандрувань цього народу його мова набула морфо-синтаксичних та лексичних рис грецької мови, через циганську увійшли в українську мову й елементи угорські та румунські; орієнталізми (з турецької, арабської, перської); запозичення з грецької — ймовірно в наслідок викладання цієї мови у вищій школі; з румунської — особливо серед мешканців Одеси та Карпат (чимало цих виразів потрапило до львівського *арго* й прижилося у вигляді виразів, характерних для просторіччя); з угорської; з німецької, а також інших західноєвропейських мов (французької, італійської, англійської, голландської) — менш важливі, тому що відфільтровані українською та російською літературними мовами; жаргонні вирази непевного походження тощо.

У додатку до цієї праці, фундаментальної для діалектології та української соціолінгвістики, знаходиться покажчик усіх жаргонних виразів, цитованих у тексті (більше п'яти тисяч), спогади про О. Горбача, написані його другом Ю. Шевельовим, та дещо з приватного листування вченого, в якому згадується його робота по підготовці *Українського арго*.